

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادر

دوره شانزدهم، شماره شصت و دو، بهار ۱۴۰۴

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۹۱-۱۱۶

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری یا توسعه اداری وقف در بلندای تاریخ

منصور نجفلو^۱

محبوبه بابایی^۲

ربابه پورجلای^۳

چکیده

وقف سنتی اسلامی و به معنای «بازداشت عین مال و تخصیص منافع آن به امور خیر مدنظر واقف» می‌باشد. وقف و موقوفه یکی از اشکال مالکیت املاک و مستغلات در ایران به خصوص در حوزه روستایی می‌باشد که در طول تاریخ ایران نقش زیادی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی-اجتماعی حاکمان و ملّاکین داشته است. آشنایی با پیشینه تاریخی اوقاف در جهان و ایران قبل و بعد از اسلام و تطور حقوقی آن تا زمان حاضر و تأثیرات مثبت و منفی آن در جامعه می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای تأثیر زیادی داشته باشد. روش تحقیق پژوهش حاضر مروی (علمی-پژوهشی) به صورت مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی تحقیقات پیشین با بهره‌گیری از تکنیک‌های مطالعه اسنادی است. یافته‌های پژوهش: آشنایی با شکل‌گیری و رشد فرهنگ وقف از صدر اسلام تا تبدیل این فرهنگ به قوانین جاری کشور می‌باشد. نتیجه نهایی: با درگیر نمودن بازیگران اصلی عرصه وقف شامل دست‌اندرکاران، ذی نفعان، واقفان و متولیان امر می‌توان از نهاد وقف جهت توسعه جامعه و رفع بخشی از مشکلات بومی مردم استفاده نمود.

کلمات کلیدی

وقف، موقوفه، وقف نامه، توسعه اجتماع محور

۱-دانشجوی دکتری، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. mnajaflo1392@gmail.com

۲-استادیار، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. (نویسنده مسئول) mahboobe.babaei@iau.ac.ir

۳-استادیار، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. ropo.zanjan.iau.ir@gmail.com

مقدمه

وقف در لغت به معنای، جلوگیری کردن، بازداشت، گره زدن و ... است و در اصطلاح حقوقی برابر ماده ۵۶ ق.م. وقف عقدی است که به ایجاب از طرف واقف به هر لفظی که صراحتاً بر معنی آن دلالت کند و قبول طبقه اول از موقوف عليه یا قائم مقام قانونی آنها در صورتی که محصور باشد و یا وقف به صالح عام است که قبول حاکم شرط است؛ بنابراین وقف، عقدی دائمی و غیرقابل فسخ است و غیرقابل اقاله که با این خصوصیت عقد وقف از سایر عقود متمایز می‌شود. طبق قوانین قضایی ساسانیان دارایی‌هایی جهت استفاده در امور خاص توسط بانی قابل تخصیص بوده است. این دارایی‌ها توسط اولاد و اعقاب بانی قابل تغییر کاربری یا انتقال به غیر نبوده است. دارایی‌های مذکور توسط بنیادهای نیکوکاری به منظور رستگاری روان بنیادشده و درآمدهای حاصل از آن صرف کمک به تنگستان و احداث تأسیسات عام المنفعه می‌شد. همین بنیادها بعدها الگویی برای وقف اسلامی شدند (کرمی و سلیمانی، ۱۴۰۰).

یکی از اولین قدم‌های انجام اقدامات توسعه‌ای پس از پیدا نمودن بینش و تفکر توسعه‌ای، اطلاع از کمبودها و نارسایی‌ها و در کنار آن ظرفیت‌های موجود جامعه می‌باشد تا بتوان با برنامه‌ریزی مناسب آسیب‌ها و کاستی‌های این کمبودها و نواقص را کم کرده و به مرور زمان نسبت به حذف آنها اقدام نمود. از طرف دیگر شناسایی ظرفیت‌ها و نقاط قوت موجود جامعه و تقویت آنها می‌تواند در رشد و بالندگی و حرکت جامعه به سمت توسعه و اهداف تعیین و تعریف شده نقش بسزایی داشته باشد. (فتح‌آبادی، محمود ۱۳۹۰) وقف دارای اثرات و کارکردهای مختلفی می‌باشد از جمله کارکرد اجتماعی، کارکرد اقتصادی و کارکرد فرهنگی که اگر به این سه مقوله خوب پرداخته شود و نیازهای موجود در هر حیطه به خوبی پاسخ داده و برآورده شود جوامع توسعه چشمگیری خواهد داشت پس نقش وقف در توسعه جامعه با ایفای نقش‌های سه‌گانه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مثال زدنی است و نیز بازهم در خصوص اهمیت موضوع وقف باید گفت که جامعه با مشکلات و معضلات متعددی روبرو است که دولت به تنها‌ی قادر به رفع آنها نمی‌باشد و این خود مردم هستند که باید همت کنند و در رفع مشکلات با دولت همراه شوند و وقف بهترین عامل حل مشکلات، مخصوصاً مشکلات اقتصادی خواهد بود و نیز باید اذعان داشت که وقف در رسیدن به تعادل اجتماعی، اقتصادی و پیشرفت فرهنگی کمک شایانی به جوامع می‌کند پس پرداختن به بحث و موضوع وقف از اهمیت والا بی‌برخوردار می‌باشد. از طرف دیگر وقف نامه‌ها به جهت ارزش تاریخی، هنری، اجتماعی و جامعه‌شناسی جایگاه ویژه‌ای دارند. انگیزه وقف را در واقفان می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: افرادی که مالی را وقف کرده‌اند یا توجه به بهبود وضع اجتماعی و رفع احتیاجات عمومی داشته‌اند یا به دنبال طلب مغفرت و دعای خیر برای خود

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

و داشتن آخرتی بهتر بوده‌اند. از نظر متون ادبی نیز وقف نامه‌ها دارای اهمیت ویژه‌ای هستند و حاوی نشر و نظم‌های عربی با مضامین و پندهای اخلاقی که در نوع خود بی‌نظیر و قابل تأمل است. در هیچ دوره تاریخی بعد از ظهور اسلام نمی‌توان جامعه را بدون وقف و یا املاک وقفی یافت و اسناد موجود نیز این حقیقت تاریخی را به ثبت رسانده است به طوری که در کتاب وقف در ایران می‌خوانیم: «در زمان خلفای عباسی که پایه خلافتشان را ایرانیان بنیان نهاده بودند، در زمان آل بویه، غزنویان، سلجوقیان، تیموریانچه در ایران و چه در خارج ایران موقوفاتی به‌وسیله شاهان و وزرای آنان پیدا شد که درآمد این موقوفات صرف امور عام‌المنفعه یا دستگیری فقرا و ابناء سبیل می‌شد یا به مصرف ساختن پل، حمام، بیمارستان، مدرسه، جاده و غیره می‌رسید که از آن جمله می‌توان بیمارستان معروف عضدی را در بغداد و دانشگاه‌های نظامیه بغداد و نیشابور را نام برد. لازم به ذکر است که موقوفات در تأسیس و تداوم حیات نهادها و مراکز فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی تأثیر فراوانی داشته و توائیت‌های در دوره‌های مختلف تاریخ منشأ حرکت‌های مؤثری باشند. به نظر می‌رسد آثار و پیامدهای مثبت پدیده دینی و اجتماعی، اقتصادی وقف به علت گسترش شهرها و عدم سنخت و تناسب نوع وقف با نیازهای امروزه جوامع شهری و همچنین ضعف قوانین حکومتی و کمکاری سازمان‌های متولی در دهه‌های اخیر مشکلات عدیدهای را سبب شده است (ادیبان و رحیمی، ۱۴۰۰). لذا در این پژوهش به دنبال تبیین نتایج و آثار وقف به صورت واقعی و عینی هستیم. به عبارتی دیگر هدف از این تبیین وقف و موقوفه در ایران است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تعریف لغوی وقف

وقف در لغت چند معنی دارد: از جمله ساکن و بی‌حرکت شدن به‌طور مثال ساکن شدن چهارپا از حرکت را وقف گویند. معنی دیگر آن حبس کردن است مثل اینکه کسی بگوید خانه‌ام را در راه خدا حبس کردم. وقف از باب تسمیه به مصدر بر موقوفه نیز اطلاق می‌شود که جمع آن اوقاف است. (عتیقی؛ تونی؛ خالد (۱۳۸۸)

وقف در کتاب «دانشنامه فرهنگ لغات و اصطلاحات وقف» عبارت است از حبس عین ملک یا مالی و مصرف کردن منافع آن در اموری که واقف معین کند. آنچه که کسی از ثروت خود جدا کند که در کارهای عام‌المنفعه از آن استفاده کنند. از منظر فقه و حقوق نیز عقدی که بر طبق آن شخصی مال معینی از اموالش را برای استفاده فرد یا افرادی، یا موسسه‌ای و یا اموری اختصاص می‌دهد و پس از آن مال مذکور از مالکیت واقف خارج شده و قابل نقل و انتقال نخواهد بود. (محمدی خوانساری (۱۳۹۲

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بearer/ دوره ۱۶/ شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

با توجه به تعاریف یادشده در سطور اخیر می‌توان گفت که از ویژگی‌های اموال و دارایی‌ها، قابل نقل و انتقال بودن آن‌هاست که یا به طور اختیاری به‌وسیله خرید و فروش صورت می‌گیرد و یا با عوامل غیر اختیاری مثل ارث عملی می‌گردد. قانون وقف این ویژگی نقل و انتقال را از موقوفه سلب می‌کند و از این‌رو وقف به حبس تعریف می‌شود. یعنی اصل مال می‌ماند و منفعت آن، جابجا و منتقل و مردم از منافع آن بهره‌مند می‌شوند. چیزی که وقف را از سایر نهادهای مالی اسلام متمایز می‌سازد ماندگاری اصل موقوفه است که حتی از معنای لغوی وقف شود آنگاه به خود شخص باز گردد»، اگرچه صحیح است اما دیگر وقف نیست زیرا ثبات و دوام آن خدشه‌دار شده است اگر از وقف به صدقه جاریه، نیز یاد می‌شود مراد صدقه‌ای است که مستمرمً ادامه دارد به‌طوری که اصل آن ثابت و منافعش در جریان است. در مذاقه‌ای که جهت تطبیق و احیاناً معادل لاتین لغت «وقف» به عمل آمد نزدیک‌ترین واژه‌ها، لغات آندومنت و تراست می‌باشد که معانی آن‌ها به ترتیب ذکر می‌گردد:

۱- آندومنت^۱: اهدا کردن مبلغی پول یا اموال به یک موسسه نظیر دانشگاه، به‌منظور استفاده در موارد خاص، به‌ویژه در موردی که اصل پول و مال به‌طور دائم دست‌نخورده باقی می‌ماند و فقط از محل سود و منافع حاصله از اصل پول یا مال در مصارف موردنظر استفاده می‌شود. همچنین آندومنت به معنای انتقال و یا دادن یک‌سوم از اموال شوهر به همسر بازمانده از وی پس از فوت نیز می‌باشد.

۲- تراست^۲: به معنای یک رابطه حقوقی بوده و در موردی صادق است که فردی (ایجاد‌کننده تراست) مالکیت مالی، اعم از منقول و غیرمنقول را به فرد یا افرادی که تراستی یا امین نامیده می‌شود انتقال داده تا آن مال را برای استفاده اشخاص دیگر که ذی‌نفع یا مستحق نامیده می‌شوند یا به‌منظور استفاده در موارد مجاز قانونی مشخص نگهداری نماید. در این صورت مالکیت به تراستی یا امین منتقل شده است، اما منافع حقیقی مال به تراستی واگذار نشده است. بلکه منافع متعلق به سایر اشخاص ذی‌نفع یا برای مصرف در مقاصد عام‌المنفعه و خیریه می‌باشد. (موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ۱۳۹۰)

در این تحقیق منظور از وقف «بازداشت عین مال (از بخشش، فروش، واگذاری، اجاره، ارث و...) و تخصیص منافع آن به امور خیر مدنظر واقف» می‌باشد و نیز تعریف قانونی آن بر طبق ماده ۵۵ قانون مدنی کشور که: «وقف عبارت است از این‌که عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود.» می‌باشد با عنایت به تعاریف یادشده مشخص می‌گردد وقف دارای ارکان و شروطی است که تحقق وقف متوقف بر وجود این ارکان و حصول این شروط می‌باشد که به هر یک به‌صورت جداگانه پرداخته می‌شود.

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجبلی

ارکان وقف

وقف و موقوفه دارای ارکانی است که فقدان هر یک از آن‌ها موجب می‌شود وقف با تعریف ذکر شده محقق نگردد:

- واقف: کسی است که با عقد وقف، مال خود را جهت امور خیر هدیه می‌نماید.
- موقوف یا موقوفه: مالی که جهت امور خیریه اهداء می‌شود.
- موقوف عليه: شخص یا اشخاصی که با عقد وقف موقوفه یا عواید آن به آن‌ها تعلق می‌گیرد.
- عقد وقف: قراردادی است که سبب خروج مال موقوفه، از ملک واقف و منع آن از انتقالات مرسوم تجاری و صرف منافع آن برای موقوف عليه می‌شود. (حسینی، ۱۳۹۰)
- متولی: شخص یا اشخاص یا دستگاه یا سازمان و یا حکومت که عهدهدار به انجام رساندن وقف در راستای اهداف واقف باشد. (نظر محقق)

شروط وقف

مهمترین شرط تحقق وقف، انجام وقف برای امور خیر می‌باشد که این موضوع فارغ از دین و مذهب و مسلک واقفین می‌باشد.

شروط واقف

- ✓ بالغ باشد؛ بنابراین وقف بچه نابالغ صحیح نیست.
- ✓ عاقل باشد؛ بنابراین وقف شخص دیوانه صحیح نیست.
- ✓ مختار باشد؛ بنابراین وقف کسی که به‌اکراه و اجبار وقف نماید صحیح نیست.
- ✓ محجور نبوده و توانائی تصرف اموالش را داشته باشد؛

شروط موقوف یا موقوفه:

الف) باید عین باشد: یعنی در عین حال اولاً قابل رؤیت باشد؛ بنابراین منفعت و دین قابل وقف نیستند.

ب) مملوک باشد: به این معنی که اولاً قابل ملکیت بوده و از جمله اشیائی نباشد که در اسلام ملکیتی برای آن‌ها قابل تصویر نیست.

پ) به سبب انتفاع از بین نرود: یعنی انتفاع از آن سبب نقصان و از بین رفتن آن نباشد. مثل نان، غذا، میوه و...

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

ت) قابل اقباض باشد: قبض و اقباض: اگر عین موقوفه را خود واقف تسلیم نماید «اقباض» نامیده می‌شود. استیلای مستحقین بر عین موقوفه با اذن و اجازه واقف را «قبض» گویند. (مهری، ۱۳۶۳)

شروط موقوف‌علیه

الف) موجود باشد: وقف برای اشخاصی که هنوز به دنیا نیامده‌اند، یا از دنیا رفته‌اند صحیح نیست. به عبارت دیگر تمام افراد موقوف‌علیه یا بعضی از آن‌ها باید در زمان وقف موجود بوده و وقف متصل به آن‌ها شود.

ب) معین باشد: نمی‌توان به صورت غیر مشخص مالی را برای افرادی وقف نمود.

پ) تملک او صحیح باشد: یعنی شخصی باشد که بتوان برای او ملکیتی تصور کرد؛ بنابراین وقف برای ملائکه، بندگان و بردگان، جن، حیوانات و امثال آن‌ها صحیح نیست

➢ تبصره:

❖ وقف برای حیواناتی که در رفع نیاز عموم مردم استفاده می‌شوند و نیز برای اماکن عام‌المنفعه، مدارس، مساجد و مشاهد مشرفه ائمه (ع)، در واقع وقف برای مسلمینی است که از آن بهره می‌برند و صحیح است.

❖ وقف برای کافر حربی صحیح نیست حتی اگر از اقرباء و ارحام واقف باشد؛ و برای کافر ذمی (پرداخت‌کننده جزیه) صحیح است اگرچه نسبتی با واقف نداشته باشد.

❖ در عین اینکه وقف برای کافر ذمی صحیح است، ولی وقف برای عبادتگاه کفار صحیح نیست.

❖ اگر مسلمانی اموال خود را برای فقراء به صورت مطلق وقف کرد و قید از اسلام در آن ذکر نکرد، طبیعی است که موقوف، به فقراء مسلمان می‌رسد. همچنان که اگر کافری به همین صورت وقف کرد، موقوف به فقراء محله خودش می‌رسد.

❖ اگر واقف، موقوف‌علیه را با عنوان مسلمین ذکر کرد، تمام مذاهب اهل سنت و تشیع (غیر از فرقی که در حکم کافر هستند) در موقوف شریک‌اند و اگر با عنوان مؤمنین ذکر کرد، فقط شیعیان اثنی عشری موقوف‌علیه آن خواهند بود.

❖ اگر واقف، مالی را برای منسوبین به شخصی وقف نمود، تمام افرادی که از طریق پدر به آن شخص می‌رسد، موقوف‌علیه خواهد بود. خواه مذکور، یا مؤنث.

❖ اگر واقف، موقوف‌علیه را مشخص نکند، وقف باطل است.

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجبلی

❖ اگر واقف، مالی را برای نزدیکترین کسان خود وقف کند ولی آن‌ها را ذکر نکند، موقوف، به والدین و اولاد و نسل به نسل خواهد رسید؛ و اگر والدینش زنده نباشند و فرزندی نیز نداشته باشد، به اجداد و برادران و خواهرانش خواهد رسید؛ و اگر آن‌ها نیز نبودند به عموها و دایی‌ها یش می‌رسد. (همان)

شروط وقف

وقتی که با حصول شرایط ذکر شده قبلی، وقف قصد انجام وقف را نمود باید در نیت خود و صیغه وقف (که لزوماً عربی نیست و در جای خود توضیح داده خواهد شد) باید شروطی را رعایت و مشخص نماید. این شروط عبارت‌اند از:

- دوام داشته باشد.
- منجز باشد.
- تحقق با قبض موقوف توسط موقوف‌علیه همراه باشد.
- وقف جزء موقوف‌علیه نباشد.
- صیغه اجراء شود.

شرایط و وظایف متولی

واقف می‌تواند تولیت یعنی اداره کردن امور موقوفه را تمام عمر یا در مدت معینی برای خود قرار دهد؛ و نیز می‌تواند متولی دیگری معین کند که مستقل‌اً یا مجتماعاً با خود وقف اداره کنند. تولیت اموال موقوفی ممکن است به یک یا چند نفر دیگر غیر از خود وقف واگذار شود که مستقل‌اً یا منضم‌اً اداره کنند. همچنین وقف می‌تواند شرط کند که خود او یا متولی که معین شده متولی دیگری نصب کند یا در این موضوع هر ترتیبی را که مقتضی بداند انجام دهد (ماده ۷۵ قانون مدنی).

متولی منصوب و منصوص

شخصی که نام و مشخصات او در وقف نامه ذکر شده باشد و با صفات و مشخصاتی در وقف نامه قید گردد و به فرد مشخصی منطبق شود، آن شخص را «متولی منصوب» نامند و در غیر این صورت متولی منصوب و یا متصدی خوانده می‌شود. (مهینی، ۱۳۶۳)

انواع وقف

وقف و موقوفه نیز مثل هر نهاد علمی از منظرهای مختلف دارای تقسیمات متعددی می‌باشد.

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

جدول ۱. انواع وقف (فتح آبادی، ۱۳۹۰)

نوع وقف	ویژگی‌ها
وقف ازنظر کسب منافع و عاید	وقف انتفاع که مقصود از آن تحصیل درآمد مادی نیست مانند احداث مسجد، حسینیه، پل، جاده و... که همواره با عوارض خارجی مشتبه همراه است. وقف منفعت که بهمنظور کسب درآمد مادی صورت می‌گیرد تا در موارد مشخصی هزینه گردد مانند اینکه مغازه‌ای وقف شود تا از عواید آن بتوان مدرسه‌ای را اداره کرد.
وقف از لحاظ سرپرستی در خصوص برداشت درآمد و هزینه کردن منافع	وقف عام که سرپرستی آن از اختیارات حاکم و دولت اسلامی می‌باشد. وقف خاص که واقف به هنگام وقف فرد مشخصی را به عنوان موقوف علیه تعیین می‌نماید.
تقسیم‌بندی جدید وقف	وقف اهلی: وقفی است که درآمدش در ابتدا برای واقف یا فرزندان او یا غیر ایشان از مواردی که جهت خالص خیر محاسب نمی‌شود، قرارداده شده است. وقف خیری: وقفی است که درآمدش در ابتدا بر جهتی از جهات خاص خیر مثل فقرا، مساكین و مساجد قرارداده شده است. وقف مشترک: وقفی است که جامع بین وقف اهلی و وقف خیری می‌باشد

انگیزه وقف

در خصوص چرایی انجام وقف و انگیزه‌های واقفین موارد گوناگونی طرح و بحث شده است لکن آنچه در تحقیق حاضر مشخص شد وقف در طول تاریخ دو وجهه اساسی داشته است اولاً عمدتاً انگیزه واقفان نیت خیر و بالانگیزه معنوی بوده است. ثانیاً در طول زمان و متناسب با شرایط زمان و مکان، انگیزه‌های دیگری نیز در برخی مواقع به عنوان انگیزه اصلی و در بعضی مواقع در کنار و همراه انگیزه معنوی واقفان وارد امور وقفی شده است که در اینجا به چند نمونه از انگیزه‌های واقفین در دوره سلجوقیان و ایلخانان مغول اشاره می‌شود:

- ۱- وقف بالانگیزه احسان و نیکوکاری و قربة الی الله به عنوان اولین و مهم‌ترین انگیزه وقف
- ۲- عدم امنیت اراضی و جلوگیری از تصاحب آن توسط دولت‌ها
- ۳- انگیزه سیاسی جهت کسب اعتبار و منزلت در میان پیروان
- ۴- علماء نیز به تداوم اوقاف علاقه‌مند بودند و از این طریق در زراعت و مالکیت اراضی دخالت می‌نمودند. (لمبیتون، ۱۳۴۲)

زمینه‌های وقف

در زمان صفویه که اوج شکوفایی و رونق وقف و اوقاف بوده است در تمامی زمینه‌ها وقف‌های متعددی شکل گرفته بود به‌طوری که واقفان برای انجام وقف در حوزه‌ای با تعدد موقوفات در آن زمینه

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

مواجه بوده‌اند که برای نیل تمام به نیت خیر خود و همچنین برای رفع احتیاجات و نیازمندی‌هایی که احتمالاً مردم داشته‌اند و کسی به آن‌ها توجه نمی‌نموده است نیز وقفهایی را قرار داده‌اند که نشانگر باریک‌بینی و توجه مردم به رفع تمامی نیازهای مردم از یک طرف و عمق اعتقاد قلبی مردم به مذهب و سرای آخرت از طرف دیگر و همچنین گستردگی وقف و ايقاف در آن زمان‌ها بوده است (حسینی کوپائی، ۱۳۸۹)

پیشینه تاریخی وقف

در این بخش به پیشینه تاریخی داخلی و خارجی وقف در سرتاسر جهان پرداخته خواهد شد که در

جدول ۲ خلاصه شده است:

جدول ۲. پیشینه خارجی وقف (حسینی اشکوری ۱۳۹۳؛ هفت‌نامه امرداد، ۱۳۹۱، احمد ابن سلمان، ۱۳۸۵؛ ریاحی و سامانی، ۱۳۷۸، وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۱)

وقف در حکومت‌های مختلف	شرایط و چگونگی
وقف در ایران باستان	در مذهب زرتشتی هر کس وظیفه دارد، یک‌دهم درآمد خود را، صرف دادوهش و خیرات و کمک به مستمندان کند. همچنین بسیاری از افراد نیکوکار زرتشتی قبل از مرگ تمام یا قسمتی از دارایی خود را از قبیل زمین، باغ، آب و خانه وقف مرااسم گهنهبار و خیرات و دادوهش و کمک به فقرا و همکیشان خود می‌کنند
وقف در نزد مانویان	یکی گزیدگان (صدیقون) و دیگر نفوشاکان (سماعون) که هر دو گروه کار می‌کردند؛ یعنی اهل حرفة و فن‌آوری بودند؛ اما خیریه گزیدگان از برای نفوشاکان در زبان پهلوی «روانگان» نام داشته، یعنی آنچه که ناظر به امر روح می‌باشد. همین نهاد روانگان برای مزدیستان هم که یک موسسه مذهبی بوده (از جهت مرحومان یا در پهلوی «بهاشت‌بهرگان» که امروزه «جنت مکان و رضوان آشیان» یا «رضوان‌الله علیهم» تعبیر می‌شود) در عهد ساسانی جنبه رسمی و دولتی داشته، دارای وزیر و مقامات ذی‌ربط مرکزی و محلی با ساختاری شبیه به سازمان اوقاف امروزین بوده است.
وقف در عراق قدیم	عراقی‌های قدیم در تمدن بابل با انواعی از تصرفات شبیه وقف آشنا بوده‌اند. پادشاه زمینی از اماکن خودش را در اختیار بعضی از کارکنان خود می‌گذاشت تا از درآمد آن بهره بگیرند بدون آنکه مالک زمین شوند و یا بتوانند آن را به دیگری منتقل نمایند. همین حق به ورثه منتفع نیز به حکم قانون به ترتیبی که قانون تعیین می‌کرد منتقل می‌گردید.
وقف در مصر قدیم	مردم در مصر قدیم با فکر وقف اجمالاً آشنا بوده‌اند. املاکی بر خدایان، معبدها و مقبره‌ها اختصاص می‌یافت تا درآمد آن‌ها به مصرف تعمیرات، نوسازی، اقامه مراسم و خرج کاهنان و خادمان برسد؛ و این گام به‌قصد تقریب به خدایان برداشته می‌شد. امروزه در موزه مصر الواحی وجود دارد که مؤید این مطلب می‌باشد. رمسيس دوم املاک فراوانی به معبد ابیدواس بخشید و برای تملک آن املاک، مراسم ویژه‌ای با حضور مردم بر پا کرد تا مردم در این امر خیر از او پیروی نمایند. در عین حال مردم مصر قدیم با ناظر و نظارت بر تولیت نیز آشنا بوده‌اند. آنان اداره اموال موقوفه را به پسر بزرگ‌تر از هر طبقه واگذار می‌کردند و در استناد وقف به صراحت از نقل و انتقال موقوفه منع شده است.

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

<p>رومیان با نظام موسسه‌های کنیسه و موسسه‌های خیریه آشنا بودند. این موسسه‌ها به اداره فقیران و ناتوانان می‌پرداخت. اموالی به این مؤسسات اختصاص می‌یافت تا به مصرف فقرا و ضعفا برسد. رومیان عقیده داشتند که اشیای مقدسه اشیایی هستند که بنا به سنن مذهبی و تشریفات و مقرراتی که توسط کاهنان وضع و اجرا می‌شد، به خدا اختصاص می‌یافت مانند معابد، نذورات، هدایا و امثال منوع‌البیع و الرّهن بود و کسی حق نداشت آن‌ها را تملک کند، چیزی که به خدا تعلق دارد قابل تملک نمی‌باشد.</p>	وقف در روم قدیم
<p>در المان نظام مالی ویژه‌ای وجود دارد که با اصل فکر وقف و شکل آن شباهت نزدیک دارد. مالک، مال خودش را برای مدت معینی و یا تا انقراض تسلیسل خانواده‌ای به یک خانواده اختصاص می‌دهد. گاهی تمام افراد خانواده، در نظر گرفته می‌شود و گاهی بعضی از آنان و گاهی در درجه اول پسران و در درجه دوم دختران منظور می‌شوند. به عبارتی ملک وقفی فروخته نمی‌شود و مورد بخشش واقع نمی‌گردد و به ورثه منتقل نمی‌شود و موقوف علیه بهره‌ای از آن ندارد به جز از درآمدش و حکم انتقال این حق انتفاع به ورثه منتفع، احکام ویژه‌ای دارد</p>	وقف در آلمان
<p>طبق قانون وقف پدر اجازه دارد، مالی را به فرزندانش ببخشد و یا به نفع او وصیت کند که در حال حیاتش خودش از آن منتفع شود و بعد از مرگش، به اولادش یا برادرش منتقل گردد. قانون فرانسه از این عمل حقوقی تحت عنوان هبه منتقله نام برد و مصارف آن نیز در قانون تصریح شده است. بر اساس این قانون؛ وقف بر امور خیریه عبارت است از:</p> <p>اختصاص دادن مال معینی از دارایی و سرمایه، برای همیشه به عمل خیر اعم از آنکه عام باشد یا خاص</p>	وقف در کشور فرانسه
<p>نظام مالی تراست که در آن مالی را در اختیار شخص معینی گذاشتند تا آن را به مصرف شخص دیگری برسانند. (عوايد مال مذكور را صرف احتیاجات این شخص کند). شخص صاحب اختیار را امین و یا وصی و شخص دوم را مستفید یا مستحق می‌نامند. رابطه شخص امین یا وصی با مال مورد امانت در ارتباط با مستحق یا مستفید، تراست نامیده می‌شود که نه مالک آن مال است و نه می‌تواند آن را تملیک کند و حتی خود امین و یا وصی نمی‌تواند از آن مال استفاده ببرد و نه می‌تواند آن را تملیک کند بهنحوی که عین از مالکیت منافع جدا شود.</p>	وقف در حقوق انگلوساکسون (حقوق قدیم انگلستان و آمریکا)
<p>در قرآن وقف به دو صورت گرفته است</p> <p>با ذکر آیات مربوط به احسان در راه دوستی خدا به خویشان، یتیم و مسکین و اسیر (آیات ۸-۹ سوره انسان)، فقیران، در راه ماندگان، گدایان، آزادسازی بندگان (آیه ۱۷۷ سوره بقره)، انفاق (آیه ۹۲ سوره آل عمران و آیه ۲۵۴ سوره بقره و آیه ۳۱ سوره ابراهیم و...)، قرض الحسن (آیه ۱۸ سوره حديد)، تعاؤن (آیه ۲ سوره مائدہ)</p> <p>از طریق مذمت اقدامات متضاد وقف در قرآن مثل کنز مال و کسب حرام (آیه ۳۴ سوره توبه)، تکاثر و تفاخر (آیات ۱-۲ سوره تکاثر)، استکبار (آیه ۳۱ سوره جاثیه)، سرقت (آیات ۳۸-۳۹ سوره مائدہ)، طغیان (آیات ۶-۷ سوره علق)، راندن قهرآمیز یتیم (آیه ۲ سوره ماعون) قه جاریه (آیه ۴۶ سوره کهف) (نظر نویسنده)</p>	وقف در قرآن
<p>حضرت در سال سوم هجرت پس از جنگ احد هفت بوستان و مزرعه آباد را به نام "بساتین السبعه" که به ایشان هدیه شده بود وقف کردند و تولیت آن را پس از رحلت خود به حضرت فاطمه (س) واگذار کردند. وقف قلعه در خیربر به نامهای کتبیه، وطیع و سلام؛ وقف مکانی در بازار مدینه به نام مهزوز که پیامبر آن را بر مسلمانان وقف کرد؛ وقف نخلستانی در قبا به نام بویره که پیامبر آن را بر فقیران وقف کرد؛ وقف ثلث زمین وادی القری.</p>	وقف در سنت پیامبر

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

با بررسی موارد مصرف درآمدهای موقوفه‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله و بپروردگاری از آن‌ها به نظر می‌رسد مهم‌ترین انگیزه اسلام از وقف دارایی‌ها و املاک، فقرزدایی از جامعه اسلامی بوده است (ملایی‌پور ۱۳۸۴)

اکنون پس از بررسی وقف در تاریخ جهان به بررسی تاریخچه وقف در ایران خواهیم پرداخت.

تاریخچه وقف در ایران

وقف در دوره سلجوقیان

در دوران سلجوقیان و بخصوص در سلطنت آل‌بارسلان و ملک شاه که خواجه نظام الملک وزارت آن‌ها را بر عهده داشت، موقوفات زیادی خصوصاً در زمینه احداث مدارس «نظمیه‌ها» وجود داشت، به‌طوری‌که جمع موقوفات این مدارس به شصت هزار دینار می‌رسید. در مقدمه تاریخ کرمان آمده است: مردم برای اینکه حکام به املاک طلق آنان دست نیازند، تدبیری تازه اندیشیدند و بیشتر املاک خود را وقف نمودند، به این امید که شاید به پشتیبانی خاندان رسالت و عنوان وقف، متسلطین جرات تصرف آن املاک را نکنند، این است که بسیاری از املاک حدود کرمان وقف مانده است.

وقف در دوره تیموریان

در دوره تیموریان هم به مسئله وقف توجه می‌شد من جمله در خراسان، غازان خان در شهرهای تحت سلطه خود اماکن مذهبی و عمومی فراوانی ساخت و برای همه آن‌ها و حتی برای بیت‌ال المقدس و مشهد وقف کرد. غازان خان محله‌ای به نام «شنب‌غازان» در نزدیکی تبریز احداث کرد و موقوفاتی برای آن قرار داد (میرعلمنی، ۱۳۸۹)

وقف در دوره صفویه

بر اساس آنچه در منابع و کتب تاریخی و سیاحت‌نامه‌ها و غیره در مورد صفویه وجود دارد ذکر شده است که وقف در زمان این سلسله گسترش زیادی یافت و شاید در هیچ دوره‌ای از تاریخ، ایران شاهد موقوفاتی به وسعت موقوفات این مقطع از تاریخ نبوده است. در اواخر دوره صفویه به حدی املاک، باغ‌ها و اراضی در اصفهان وقف بوده که برای موقوفات تازه زمین بایر و محل قابل خرید وجود نداشته و ناچار شده‌اند در کاشان و سایر ولایات دور به جستجوی زمین‌هایی برای وقف مساجد و مدارس اصفهان بروند و هنوز بعضی املاک مهم اطراف کاشان وقف مدرسه سلطانی اصفهان می‌باشد. (سپنیتا، ۱۳۴۶)

وقف در دوره افشاریه

پس از به قدرت رسیدن نادرشاه در سال ۱۱۴۹ هجری قمری شرط کرد که مذهب سنت جانشین

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

مذهب شیعه که در زمان صفویه مذهب رسمی ایران بود گردد. وی در آخرین سال حکومت خود طی صدور فرمانی اوقاف را از مردم گرفت و بدین ترتیب بسیاری از زمین‌های وقفی که در دوره سلطنت سلطان حسین قسمت قابل توجهی از کل زمین‌ها را تشکیل می‌داد، به اداره کنندگان زمین‌های دولتی واگذار شد، قبل از اینکه نادر بتواند فرمان خود را درباره اوقاف (تبديل اوقاف به رقبات) اجرا کند، کشته شد و جانشین او علی‌قلی عادل شاه فرمان مزبور را لغو و بعضی از املاک اوقافی غصب شده را به مردم پس داد. (همان)

وقف از انقراض افشاریه تا مشروطیّت

آنچه که مسلم است بعد از دوران صفویه وضع اوقاف رو به افول گذاشت زیرا نادرشاه با تکیه بر این ادعا که حقوق قشون او بیشتر از حقوق علمای شیعه است، دستور غصب موقوفات را صادر کرد و موضوع رقبات نادری گریبان موقوفات را گرفت که شرح آن رفت. اخبار رسیده از زمان قاجاریه نیز حکایت از حیف و میل اموال وقفی به دست عده‌ای از صاحب‌منصبان را می‌کند.

وقف از مشروطه تا پیروزی انقلاب اسلامی

چهار سال بعد از برقراری مشروطیت یعنی در سال ۱۳۲۸ هجری (۱۲۸۹ ه ش) قانون وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه تصویب گردید و مسئولان اداره‌های معارف در شهرستان‌ها موظف به انجام امور اوقاف نیز بودند. در تصویب قانون مدنی نیز یک بخش به وقف اختصاص یافت. در ۲۶ اسفند ۱۳۱۰ هجری شمسی قانون اداره‌های ثبت‌اسناد به تصویب رسید و در ماده چهارده و هیجده فصل سوم نظامنامه آن، قانون مقررات مخصوص برای ثبت اوقاف وضع شد.

در دوره هشتم مجلس در سال ۱۳۱۱ شمسی قانونی تحت عنوان ادعای اشخاص و اداره اوقاف تصویب گردید. در سوم دی‌ماه سال ۱۳۱۳ شمسی قانون اوقاف مشتمل بر ۱۰ ماده تصویب گردید و نظامنامه آن به سال ۱۳۱۴ شمسی به تصویب هیئت دولت رسید که مشتمل بر ۷۶ ماده بود و در این نظامنامه از تشکیلات اداره تحقیق نیز سخن به میان آمد (ماده ۶۷ به بعد) و نظامنامه تحقیق نیز مشتمل بر ۳۳ ماده در همان تاریخ تصویب شد. در آبان سال ۱۳۱۶ قانون عمران، به تصویب رسید که در ماده یک آن مقرر گردید «مالکین اراضی فلاحتی مکلف به عمران ان هستند و این تکلیف نسبت به املاک وقف به عهده متولی، یا قائم‌مقام او... است ولی این قانون به مرحله اجرا در نیامد و آین‌نامه نیز تنظیم نگشت» در دوره دوازدهم مجلس در سال ۱۳۲۰ شمسی قانون فروش املاک موقوفه تصویب رسیده و سپس لغو شد. همچنین در سال ۱۳۲۰ قانون توسعه معابر به تصویب رسید که نحوه

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

برخورد با موقوفه‌ها هم در آن پیش‌بینی شد. ضمناً آیین‌نامه قانون فوق در سال ۱۳۲۵ به تصویب رسید. در سال ۱۳۲۸ شمسی، در شهرستان‌ها نیز مسئول امور مربوط به وقف، جدا از مسئول فرهنگ معین گردید، ولی عملاً باز از استقلال واقعی برخوردار نبودند و اداره کل اوقاف در تهران و دوایر مربوط به شهرستان‌ها تبعیدگاه معارفیان بشمار می‌رفت. در هشتم شهریور ۱۳۳۵ شمسی ماده واحده‌ای تحت عنوان اراضی دولت، شهرداری‌ها و اوقاف و بانک‌ها تصویب شد و بعدازآن اقدامات جزئی دیگری نیز صورت گرفت. در ۱۵ آذر ۱۳۴۳ شمسی به‌موجب قانون مشتمل بر هشت ماده و دو تبصره اداره کل اوقاف به سازمان اوقاف تبدیل گردید؛ و چون در قانون تفکیک وزارت فرهنگ و هنر و وزارت آموزش‌وپرورش و سازمان اوقاف تشکیل شورای عالی اوقاف پیش‌بینی شده بود، لذا آیین‌نامه شورای عالی اوقاف در ۱۳۴۵ شمسی تصویب گردید. در سال ۱۳۴۷ شمسی قانون نوسازی و عمران شهری و معافیت موقوفه‌ها از برخی هزینه‌ها تصویب شد و در تاریخ ۱۳۴۷/۰۳/۰۴ شمسی آیین‌نامه مشتمل بر ۵۹ ماده و هفت فصل به تصویب دولت رسید و نظامنامه مذکور در فوق لغو گردید. در سال ۱۳۴۷ شمسی قانون خرید اراضی و ابنيه و تأسیسات برای حفظ آثار تاریخی به تصویب رسید. در تیرماه سال ۱۳۵۴ شمسی قانون جدید اوقاف و در مهر همان سال نیز آیین‌نامه اجرایی قانون اوقاف تصویب گردید.
(ریاحی سامانی، ۱۳۷۸ و سلیمی‌فر، ۱۳۷۰)

وقف پس از انقلاب اسلامی

با پیروزی انقلاب اسلامی تحولات مختلفی در برخی قوانین که به‌طور مستقیم با بعضی امور مرتبط با دیدگاه‌ها و شعارهای انقلاب بود، به وقوع پیوست که به ذکر رؤوس مقررات وقف پرداخته می‌شود:

- ✓ ازانجاكه مالکیت زمین از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد، در قوانین مربوط به اراضی شهری، بهنوعی به موقوفه‌ها اشاره می‌شود.
- ✓ در اردیبهشت سال ۱۳۵۸ هجری شمسی مقرراتی درخصوص تجدید قرارداد و اجاره املاک اوقاف، به تصویب شورای انقلاب می‌رسد و کلیه قراردادها را باطل نموده و برای تجدید قرارداد اصول و ضوابط جدیدی پیش‌بینی می‌شود.
- ✓ در مقررات مربوط به اراضی عمدۀ کشاورزی نیز تا حدی جایگاه موقوفات محفوظ ماند.
- ✓ ماده‌وحده قانون ابطال اسناد آب و اراضی وقفی، به تصویب رسید و کلیه موقوفه‌های به فروش رفته را باطل اعلام کرد.
- ✓ در شرح وظایف و جایگاه سازمان اوقاف مقررات جامعی تصویب گردید که جایگاه نظارتی و هم‌چنین صلاحیت اداره تحقیق مقداری تقلیل یافت.

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

✓ در مقررات مربوط به اراضی شهری، شهرداری‌ها، اداره مالیات، ثبت، دادگستری و معادن پیش‌بینی‌هایی به عمل آمده و بعض‌اً توجه بیشتر و بهتری به موقوفات شد.

✓ در یک اظهارنظر کلی می‌توان گفت بعد از انقلاب اسلامی توجه به موقوفات و علاقه به توسعه و ترویج آن‌ها، در ذهن و فکر تصمیم‌گیران انقلابی بود و به همین دلیل مقررات مختلفی در کمک به موقوفات به تصویب رسید. ثانیاً روح حاکم بر جامعه و نگرش‌های عامه مردم در کنار مقدمات کمک شایانی به حفظ و حراست موقوفات و اجرای بهتر آن‌ها انجام گرفت. (ریاحی سامانی، نادر ۱۳۷۸)

سازمان اوقاف و امور خیریه به منظور تحکیم پایه‌های سنت نبوی وقف، ترویج و نشر فرهنگ اسلامی وقف، معرفی نقش وقف در توسعه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی آموزشی، بهداشتی و... و همچنین ایجاد انگیزه در نیک‌اندیشان و خیرین به منظور گسترش وقف، با تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی روز ۲۷ صفر را به عنوان روز وقف نام‌گذاری کرده است. (باقری مدیرکل اوقاف استان زنجان در مصاحبه با موج رسا ۳۰ آذر ۱۳۹۳)

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و از لحاظ نوع پژوهش به صورت علمی-پژوهشی انجام می‌شود. شیوه گردآوری داده به صورت بررسی و مطالعه، کتب، تاریخ نگارندها، مقالات، سیره و سنت اسلامی می‌باشد. لازم به ذکر است که در این پژوهش از روش پژوهشی اسنادی استفاده شده است. «پژوهش اسنادی، پژوهش مبتنی بر شواهد برگرفته از مطالعه اسناد؛ مانند آرشیوها یا آمار رسمی است» (مجده‌فر، ۱۳۸۲)

پس از تهیه لیست منابع فوق جهت مطالعه و فیلتر نیازمند مراجعته به منابع یادشده بود که در دست‌یابی به کتب یادشده با مشکلات فراوانی رویکرد و محقق تقریباً از یافتن عمدۀ آن‌ها نالمید گردید. مطالعات ابتدا از کتابخانه‌های دانشگاه تهران شروع و در کتابخانه استانداری شهر زنجان ادامه یافت و جهت دست‌یابی به آخرین و جدیدترین منابع با حضور در نمایشگاه بین‌المللی کتاب اقدام به خرید بیش از ۱۰ جلد کتاب و نشریه مرتبط با موضوع تحقیق و مطالعه آن‌ها نمود. علاوه بر آن با استفاده از راهنمایی استاد راهنما و استفاده از اینترنت مشخص گردید که تجمع خیلی از منابع در کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد مقدس و کتابخانه مرکزی شهرداری اصفهان و بعض‌اً در کتابخانه عمومی شهر قم می‌باشد. همچنین محقق جهت دست‌یابی به منابع دیگر از مورخ ۱۳ لغایت ۱۷ شهریور نیز به استان اصفهان مسافرت نموده و از کتابخانه مرکزی شهرداری اصفهان برای دست‌یابی و استفاده به برخی دیگر از منابع مراجعه نمود.

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجبلی

پس از انجام مطالعات یادشده و فیش برداری‌های صورت گرفته محقق در بخش نظری به مرحله اشباع داده‌ها رسید یعنی فیش برداری و مطالعات موضوعی را تا جایی ادامه داد که مطمئن شد دیگر داده‌های حاصل از مطالعه به تکرار رسیده است و از آنجائی که برخی از منابع مربوط به موقوفات شهر قم نیز به فراخور در کتابخانه‌های یادشده یافت و مطالعه شد لذا برنامه سفر به قم را منتفی نمود.

بحث و نتیجه‌گیری

آسیب‌های وقف

همان‌گونه که در جدول شماره ۳ آمده است بررسی مطالعات و تحقیقات و کتب انجام‌شده جهت بررسی نقاط ضعف و یا آسیب‌های وقف انجام‌شده و با دسته‌بندی جملات و گزاره‌های مطرح شده نوع آسیب مشخص و جمع‌بندی آن‌ها بیان‌گر مقوله آسیب‌های حوزه وقف گردید:

جدول ۳. نقاط ضعف و یا آسیب‌های وقف

مفهوم	مفاهیم
آسیب‌های وقف	افزایش بروکراسی اداری در این مناطق
	وقف به عنوان مانع سرمایه‌گذاری
	وقف مانع انباشت سرمایه
	وقف مانع حضور متدينین
	وقف مانع ایجاد ارزش افزوده
	وقف مانع توسعه و عمران روستایی

تهدیدات وقف

همچنان که در جدول شماره ۴ مشخص شده است با جمع‌بندی برخی گزاره‌ها مفاهیم تازه‌ای به دست آمد که از دل این مفاهیم مقوله تهدیدات وقف به شرح مندرج در جدول احصاء گردید:

جدول ۴. تهدیدات امور وقفي

مفهوم	مفاهیم
تهدیدات وقف	وقوع اعترافات جمعی اهالی شهرها و روستاهای وقفي
	ایجاد درگیری بین اهالی و متوازی
	تأثیرگذاری منفی بر آراء انتخاباتی مردم
	نبوت تفکر جامعه‌شناسی بخصوص جامعه‌شناسی توسعه‌ای در مدیریت موقوفات

پیوند «وقف» با «مطالعات اجتماعی»

تهدیدات و آسیب‌های ذکر شده در این تحقیق که برای اولین بار (اینجانب در مطالعات گستردۀ خود موردی که به این شکل طرح شده باشد مشاهده ننمودم) و با کمی شجاعت توسعه محقق این تحقیق ذکر گردید گویای این مسئله مهم می‌باشد که اگر فرصت‌های موجود در جامعه (مثل نهاد وقف) که دارای کارکردهای بسیار واضح و بدیهی مثبت در حل معضلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه می‌باشد. اگر به درستی مدیریت نشده و کارکردهای مثبت آن تقویت نگردد و از طرف دیگر نتواند خود را با مسائل و ابتلایات روز جامعه تطبیق دهد نه تنها کارکردهای مثبت خود را از دست خواهد داد بلکه خود مشکلی بر مشکلات جامعه خواهد افزود. از طرف دیگر روح کلی حاکم بر وقف و ایقاف که مختصری از آن از ابتدا تا انتهای تحقیق حاضر مشخص است بیانگر ظرفیت‌های عظیم این حوزه می‌باشد که هنوز به تمام و کمال مورد استفاده قرار نمی‌گیرد.

به نظر نگارنده افروزنده متغیری مثل اتفاف (پیوست ارزیابی تأثیر اجتماعی – فرهنگی) می‌تواند به عنوان کاتالیزور عمل نموده و موجب افزایش جهشی کارکردهای مثبت وقف گردد. در جای جای تحقیق حاضر نگارنده به عنوان محقق، خلاً تحقیقات اجتماعی در تمامی منابع اعم از نشریات و کتاب‌های تاریخی و معاصر و حتی منابعی مثل سایتها، وبلاگ‌ها و ... را به‌وضوح مشاهده نموده و این موضوع موجب راسخ‌تر شدن عزم اینجانب برای ایجاد پیوند این دو حوزه گردید که به عنوان یکی از پیشنهادها در جای خود ذکر خواهد شد لکن آنچه در این بخش به آن پرداخته خواهد شد تلاشی هرچند اولیه برای تبیین یکی از راه‌های عملی ایجاد این پیوند در بین دو حوزه می‌باشد که قطعاً نیازمند تحقیقات گسترده‌تری خواهد بود لکن به عنوان اولین قدم موضوع طرح می‌شود:

✓ با توجه به کارکردهای مثبت وقف در جامعه، ضروری است که از طریق تدوین یک سیاست اصولی و برنامه‌ریزی شده از سوی دولت به منظور شکوفایی فرهنگ وقف در جامعه، زمینه‌های احیای این سنت حسن و نبوی را فراهم آورد.

از طرف دیگر بنا بر تحقیق رحیمی (۱۳۹۴) در حال حاضر گفتمان غالب توسعه‌ای و پارادایم جدید توسعه بر توسعه اجتماع محور تأکید دارد و تلاش می‌نماید با تلفیق میان نقش ذی‌نفعان، برنامه‌ریزان و کارگزاران توسعه اجتماعات محلی و به‌تبع آن توسعه ملی و جهانی را به حد مطلوب برساند. این نوع برنامه‌ریزی با نگرش درونی به اجتماعات محلی و دید کوچک‌مقیاس، داشته‌های محلی را در جهت برآورده ساختن نداشته‌های آن در نظر می‌گیرد. این در حالی است که برنامه‌ریزی اجتماع محور به عنوان فرآیندی محسوب می‌شود که در آن ساکنین اجتماع محلی در مرکز جریان توسعه قرار می‌گیرند. با

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

توجه به چرخه توسعه محلی، ساکنین برای نیل به توسعه خود از طریق برنامه‌ریزی اجتماعمحور، بایستی شناخت کافی از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خود داشته باشد. از این‌رو بهترین منبع برای کسب اطلاع از وضعیت موجود؛ سازمان‌های محلی و خود ساکنین هستند؛ بنابراین مشارکت در جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل آن‌ها به عنوان مرحله اساسی در برنامه‌ریزی اجتماعمحور محسوب می‌شود. سپس سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری منجر به برنامه‌هایی می‌شود که بعد از اجرا مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. اطلاعات حاصل از ارزیابی در تصمیم‌گیری‌های آتی مؤثر می‌باشند. بدین ترتیب در توسعه اجتماعمحور با یک چرخه مداوم روبرو هستیم.

شکل ۱: چرخه توسعه اجتماعمحور

به دلیل تغییر دیدگاه‌ها نسبت به ظرفیت و توانمندی‌ها و نیازهای محلی در برنامه‌ریزی اجتماعمحور، ساکنین اجتماع محلی در این فرآیند سعی می‌کنند که از داشته‌های خود در جهت رفع نیازها استفاده کنند. از این‌رو علاوه بر یادگیری اجتماعی که حاصل تعامل و گفتگوی اجتماعی بر سر مباحث موردنبررسی شکل می‌گیرد، افراد یاد می‌گیرند که چگونه به مسائل موجود از زاویه دید متفاوتی نگاه کنند و چگونه با خلاقیت و ابتکار نیاز موجود را برطرف سازند. این مقوله را می‌توان "توانمندسازی تفکری" نامید». (رحیمی ۱۳۹۴).

با بازگشت به مباحث وقف به نظر محقق و با توجه به تهدیدات و آسیب‌های ذکر شده در ابتدای این بخش و نیز با توجه به ادبیات نقل شده به عنوان راه کار عملی پیشنهاد می‌شود برای حل برخی مشکلات گریبان گیر وقف و ايقاف از این نوع برنامه‌ریزی استفاده شود. با توجه به مطالب به دست آمده در طول تحقیق حاضر مشخص گردید که وقف اراضی کشاورزی به عنوان پشتونه اجرای منویات وقف یکی از گسترده‌ترین پایه‌های وقف در طول تاریخ بوده است. مناطقی که به نوعی تماماً و یا بخش و سهمی از

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

آن وقف می‌باشد مشکلات عدیده‌ای برای اهالی و متولیان و دستگاه ناظر و ادارات اوقاف محلی ایجاد نموده است.

از طرفی متولیان نمی‌توانند حق الاجاره‌های خود را که غالباً به ثمن بخس به اهالی داده شده است و یا به صورت قراردادهای ۹۹ ساله بسته شده است (مثل شهر قیدار) از موجرین جمع‌آوری نمایند و از طرف دیگر اهالی خود را مغبون احساس می‌نمایند که منجر به ایجاد تهدیدات، مشکلات و آسیب‌های ذکر شده می‌گردد.

برای حل این مشکلات که خود مانع عمله در ترویج فرهنگ وقف می‌باشد چه باید کرد؟ آیا می‌توان با برنامه‌ریزی اجتماع‌محور و با استفاده از مطالعات توسعه اجتماعی نسخه‌ای اجرایی برای این موضوع پیدا نمود؟

به این منظور در ابتدا مؤلفه‌های دخیل در این نوع برنامه‌ریزی ذکر شده و سپس سعی خواهد شد نمودار اجرایی پیشنهاد گردد:

الگوی اجرایی

به نظر می‌رسد جهت خارج شدن از حالت مكتوب و نظری نیاز به برنامه اجرایی و عملیاتی می‌باشد که در این قسمت از تحقیق سعی می‌شود این مهم جامه عمل بپوشد. بدین منظور مؤلفه‌های دارای نقش ذکر و برنامه هر کدام عنوان می‌گردد:
بازیگران اصلی:

الف) دستگاه مسئول و ناظر بر وقف

طبق قوانین فعلی و آن‌گونه که در طول ادوار گذشته نیز تا حدودی و با فراز و نشیب‌های مختلف شکل‌هایی از دستگاه ناظر بر موقوفات وجود داشته است، دستگاه ناظر بر موقوفات سازمان اوقاف و امور خیریه می‌باشد که در واقع نقش حمایت کننده و صیانتی از واقفین و موقوفات را داشته و بهنوعی دستگاه تنظیم‌کننده روابط متولیان و موجرین (اهالی مناطق وقفی) می‌باشد. لذا مسئولین کشوری، استانی و محلی این سازمان نقش اصلی را در تلاش برای برنامه‌ریزی اجتماع‌محور را بر عهده دارند.

(ب) متولی (وقف):

بعد از توجیه مسئولین دستگاه ناظر بر اوقاف؛ افرادی که باید توسط همین مسئولین توجیه شوند متولیان اوقاف می‌باشند. اینان بنا بر مسئولیتی که دارند وظیفه حفظ و حراست از موقوفه و منافع حاصله و خرج این منافع در راستای نیات وقف را بر عهده دارند. در واقع یک‌طرف درگیری و اکثراً

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجبلی

مدعی پروندها آن‌ها می‌باشند لذا در هرگونه اقدامی باید نظرات آن‌ها نیز شنیده شده و مدنظر قرار گیرد.

ج) ذی‌نفعان:

منظور در این قسمت کسانی که منافع حاصل از وقف قرار است برای آن‌ها خرج شود (موقوف‌الیه) نمی‌باشد؛ بلکه منظور موجرین و کسانی هستند که در این اراضی به میزان‌های مختلف احساس مالکیت می‌نمایند (در مناطق مختلف، از یکدانگ تا شش‌دانگ موقوفه) که بیشترین موقوفه‌خواری و عدم پرداخت حقوق موقوفه معمولاً توسط این افراد صورت می‌گیرد و بیشتر متلاطیان حل و فصل موضوع نیز این افراد می‌باشند که بیشتر اهالی شهرها و روستاهای وقفی می‌باشند. لذا باید در هر نوع برنامه‌ای نظرات آن‌ها نیز در روند برنامه لحاظ گردد.

اصلاح دیدگاه بازیگران:

الف) دستگاه مسئول و ناظر بر وقف:

سازمان اوقاف و امور خیریه به صورت کلان و کارگزاران و عوامل این سازمان در ادارات کل استانی و ادارات شهرستان‌ها باید به این تفکر توسعه‌ای برسند که علاوه بر سیاست‌گذاری‌های کلان که به نظر می‌رسد به اندازه کافی انجام شده است من بعد باید به تکمیل و اصلاح سیاست‌های قبلی پرداخته شود، باید نگاه خرد محلی در این کارگزاران ایجاد شود که این نگاه خرد از دو منظر باید باشد اولاً موقوفه‌های مسئله‌دار فعلی به صورت خرد مورد بررسی و به صورت پروژه محور مشکلات آن‌ها احصاء و با درگیر نمودن ذی‌نفعان و متولیان بهترین راه حل ممکن پیشنهاد و اجرایی گردد. ثانیاً احصاء خلاهای موجود در جوامع خرد با اولویت محله محوری و ارائه پیشنهاد مناسب جهت حل موضوع از طریق انجام وقف برای حل این مشکلات این جوامع به خیرین

ب) متولی (واقف)

متولیان باید به این توجیه برسند که برای حل مشکلات مبتلا به بهترین روش تعامل با ادارات اوقاف و ذی‌نفعان محلی می‌باشد.

ج) ذی‌نفعان

ذی‌نفعان نیز باید به این توجیه برسند که جهت حل معضلات وقفی خود باید ظرفیت‌های محلی را احصاء و با راه‌کار مناسب و در تعامل با دستگاه ناظر و متولی اقدام نمایند.

۱. ارزیابی وضعیت موجود

ارزیابی وضعیت موجود

جهت انجام هر اقدامی ابتدا نیاز به ارزیابی وضعیت فعلی آن حوزه می‌باشد که این ارزیابی در سه سطح کلان (کشوری)، متوسط (استانی) و سطح خرد (شهر و روستا) باید صورت گیرد و شامل دو بخش جداگانه می‌باشد:

الف) ظرفیت‌ها: هر منطقه، شهر و روستایی دارای ظرفیت‌های مثبت و توانمندی‌های محلی است که این ظرفیت می‌تواند شامل افراد کلیدی تأثیرگذار مثبت، اماکن مؤثر (بقاع متبرکه)، میراث فرهنگی (اماکن تاریخی و باستانی) و حتی میراث معنوی (دسته‌های عزاداری) و ... می‌گردد.

ب) کمبودها و مشکلات: هر منطقه، شهر و روستایی دارای درگیری‌ها و مشکلات و مضلات خاص خود می‌باشد و نمی‌توان برای حل آن‌ها از یک نسخه واحد استفاده نمود. در بعضی مناطق بهره‌برداران با متولیان درگیرند و در مناطقی ممکن است متولی ضعیف باشد و در بخشی اسناد وقفی ناقص باشد که ضرورت دارد مشکلات مناطق به تفکیک و با نگاه خرد احصاء و ارائه گردد.

تصمیم‌گیری و ارائه راه حل:

پس از جمع‌آوری ظرفیت‌های نسبی و مشکلات مبتلا به محلی و رایزنی با عوامل مؤثر (اداره اوقاف، ذینفعان و متولی) تصمیم خاص آن موضوع و مسئله گرفته شده و با راهکار عملی جهت اجرا پیشنهاد گردد.

اقدام:

با استفاده از عوامل اجرایی و ظرفیت‌ها و مزایای نسبی هر منطقه راه حل پیشنهادی به موردا جرا گذاشته می‌شود.

ارزیابی مجدد:

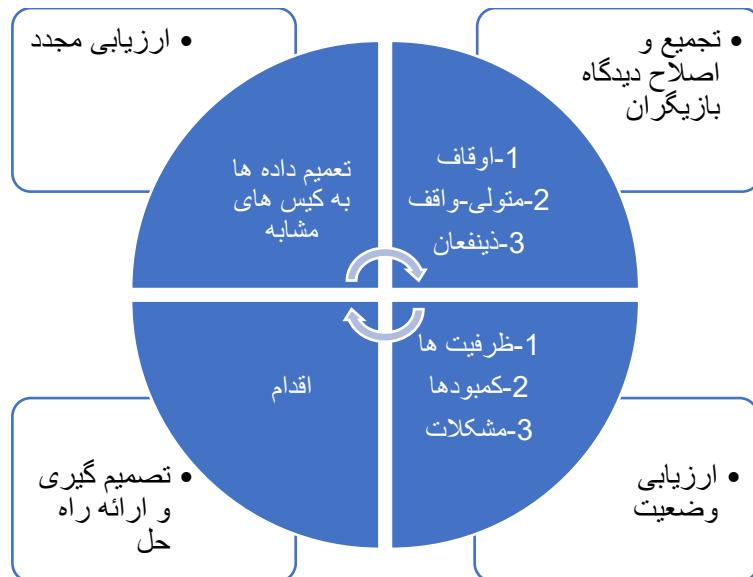
میزان موفقیت اقدامات به عمل آمده مورد ارزیابی قرار گرفته و پس از اصلاح (در صورت نیاز) مجدداً ارزیابی شده و نتیجه گزارش می‌گردد. (به عوامل مؤثر شامل اداره اوقاف، ذینفعان و متولی)

جمع‌آوری اطلاعات و تعمیم به موارد مشابه:

پس از انجام اقدامات و در صورت موفقیت در حل مشکلات یک موقوفه خاص، اطلاعات موضوع جمع‌آوری و به عنوان تدوین تجربه مکتوب منعکس؛ و در موارد مشابه بکار گرفته می‌شود.

نهایتاً الگوی اجرایی پژوهش پس از بررسی مبانی نظری و کتب و تحقیقات انجام شده به صورت زیر می‌باشد که

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجبلی

شکل ۲. الگوی اجرایی

پیشنهادها

الف) پیشنهادها کلی

- ۱- ایجاد تیم تحقیقی برای کشف و پیشنهاد روش‌های جدید وقف مثل سرمایه‌گذاری در بانک حساب‌های با سود مشخص پولی و یا اقلام بهادر مثل طلا و اختصاص سود آن به رفع نیازهای مدنظر
- ۲- ایجاد تیم تحقیقی برای کشف و پیشنهاد زمینه‌های جدید وقف مثل تأمین سرمایه کارآفرینان یا تأمین مواد اولیه مشاغل خانگی، خرید تجهیزات درمانی-آموزشی و ...
- ۳- تحقیق در خصوص نحوه آسان‌سازی و تسهیل وقف و پیشنهاد به واقفین (تهیه فرم‌هایی مثل وصیت‌نامه‌های آماده که در آن فقط مبالغ و زمینه وقف مشخص می‌گردد)
- ۴- تحقیق در خصوص خردسازی وقف و گسترش نمودن دایره واقفین جامعه. آیا با یک سکه متعارف طلا می‌توان وقف مفیدی انجام داد؟ با صد سکه طلا چطور؟
- ۵- فرهنگ‌سازی جهت انجام موقوفات افزار و مشخص شده و با در نظر گرفتن شرایطی که موجبات ایجاد مشکل برای دیگران فراهم ننماید. (عدم وقف مشاع)

فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بیهادار / دوره ۱۶/شماره ۶۲/ بهار ۱۴۰۴

- ۶- ایجاد تیم تحقیقی برای پیش‌بینی وضعیت آینده و پیشنهاد به واقفین برای انجام وقف‌های چندوجهی برای ایجاد قابلیت انطباق موقوفات با شرایط اعصار و زمان‌های مختلف
- ۷- ملزم نمودن هر یک از ادارات کل اوقاف و امور خیریه برای وارد نمودن مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی- فرهنگی برای دست‌کاری در هر یک از ارکان موقوفات
- ۸- تشویق و ترغیب عامه مردم برای گسترش وقف مشارکتی
- ۹- ایجاد تیم تحقیق برای کشف موقوفاتی که به نام وقف نمی‌باشند لکن در عمل و بنا بر تعریف وقف، موقوفه محسوب می‌گرددند.

در این زمینه به اساسنامه برخی از مؤسسات خیریه می‌توان اشاره نمود که در واقع وقف می‌باشند ولی توجهی به این جنبه آن‌ها نشده است. یا برخی قوانین حمایتی که با اندکی اصلاح عین تعریف وقف می‌گرددند. برای نمونه در این خصوص به قانون شرکت‌های تعاونی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۰/۳/۱۶ با اصلاحات بعدی (این قانون با توجه به ماده ۱۴۸ آن و ماده ۶۹ قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۰/۶/۱۲ به قوت خود باقی‌مانده است) اشاره می‌شود:

ماده ۱۴ (اصلاحی ۱۲/۵)- درآمد ویژه شرکت در صورتی که موافق اساسنامه قابل تقسیم باشد به ترتیب پس از وضع ذخیره‌ها و سود سهام مطابق مقررات این قانون به صورت مازاد برگشتی به تناسب میزان معاملات هر عضو یا شرکت قابل تقسیم است.

مازاد برگشتی حاصل از معاملات با غیر اعضاء در صورتی که موافق اساسنامه این نوع معاملات آزاد باشد، قابل تقسیم به اعضاء نیست و به حساب ذخیره قانونی غیر قابل تقسیم شرکت منتقل می‌شود.

ماده ۱۵- از محل درآمد ویژه سالانه شرکت‌های تعاونی مبالغه زیر کسر و به حساب‌های مربوط منظور می‌شود:

۱- حداقل ۱۲ درصد به حساب ذخیره قانونی غیر قابل تقسیم.
احتساب مبالغه مربوط از محل درآمد حاصل از معاملات با اعضاء در حساب ذخیره مندرج در این بند تا زمانی که مبلغ کل ذخیره حاصل از درآمدهای مذکور به میزان معدل سرمایه سه سال اخیر شرکت نرسیده باشد الزامی خواهد بود، ولی مبالغه حاصل از معاملات با غیر اعضاء و سایر درآمدهای مجاز شرکت که خارج از حدود عملیات جاری آن باشد بدون رعایت معدل مذکور همه‌ساله به حساب ذخیره قانونی غیرقابل منتقل می‌شود.

۲- (اصلاحی ۱۲/۵)- سه درصد از درآمد ویژه سالانه برای توسعه تعلیمات و آموزش تعاون در منطقه تعاونی مربوط در سراسر کشور در اختیار اتحادیه تعاونی نظارت و هماهنگی منطقه‌ای

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پورجلی

و مرکزی رشته مربوط و تا زمانی که اتحادیه‌های مزبور تشکیل نشده‌اند در اختیار وزارت تعاون و امور رستاه‌ها گذاشته می‌شود تا بهموجب آیین‌نامه‌ای که به‌وسیله آن وزارت تنظیم می‌شود و به تصویب شورای عالی هماهنگی تعاونی‌های کشور می‌رسد به مصرف برسد. در مورد شرکت‌های تعاونی کارگری سه درصد مزبور را وزارت کار و امور اجتماعی دریافت و به مصرف آموزش و تعلیمات تعاونی کارگران خواهد رسانید.

۳- ذخایر دیگری که در اساسنامه مقرر شده باشد.

ماده ۱۶- با انحلال شرکت تعاونی مانده حساب ذخیره قانونی غیرقابل تقسیم شرکت پس از تصفیه به پیشنهاد وزارت تعاون و امور رستاه‌ها و بهموجب آیین‌نامه‌ای که به‌وسیله آن وزارت تهیه و به تصویب شورای عالی هماهنگی تعاونی‌های کشور می‌رسد یا به وجوده ذخیره قانونی غیر قابل تقسیم شرکت یا اتحادیه تعاونی که با همان مقاصد در حوزه مربوط فعالیت می‌کنند انتقال داده می‌شود و یا به مصرف امور اجتماعی و عام‌المنفعه همان حوزه خواهد رسید مگر در مورد شرکت‌های تعاونی کارگری موضوع تبصره ماده ۱۸ که مصارف مربوط بنا به پیشنهاد وزارت کار و امور اجتماعی و تصویب شورای عالی هماهنگی تعاونی‌های کشور معین خواهد شد.

بدون هیچ توضیحی اگر سازمان اوقاف قصد قانونی نمودن تعریف وقف در حوزه تعاون را داشت ماده قانونی حاصله گویاتر از این ماده قانونی بود؟ آیا حساب ویژه صندوق ذخیره که قابل تقسیم نبوده و منافع آن باید در زمینه خاصی هزینه شود نوعی وقف نمی‌باشد؟

منابع

- (۱) مهینی، اسماعیل (۱۳۶۳). فرهنگ و تاریخچه وقف و اوقاف در ایران، بوشهر اداره امور اوقافی بوشهر
- (۲) آن. ک.س. لمپتون (۱۳۴۲) مالک و زارع در ایران ترجمه منوچهر امیری تهران ۱۳۴۲ نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- (۳) میرعلمی، بی‌بی سادات. (۱۳۸۹). فرهنگ نیکو تهران چاپ اول انتشارات ستایش
- (۴) عتیقی؛ عبدالله، تونی؛ عزالدین، شعیب؛ خالد، فرهنگ اصطلاحات وقف ترجمه دکتر عباس اسماعیلی‌زاده ۱۳۸۸ چاپ دوم مشهد بنیاد پژوهش‌های اسلامی
- (۵) حسینی اشکوری، سید صادق (۱۳۹۰)، استناد و قف‌نامه‌های نسخه‌های خطی قم نشر مجمع ذخایر اسلامی
- (۶) حسینی، سید احمد، (۱۳۹۰) راهنمای تنظیم وقف نامه مشهد انتشارات موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام
- (۷) سلیمی‌فر، مصطفی. (۱۳۷۰). نگاهی به وقف و آثار اقتصادی – اجتماعی آن مشهد چاپ اول نشر بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس
- (۸) محمدی خوانساری، سید جلیل. (۱۳۹۲). دانشنامه فرهنگ لغات و اصطلاحات وقف تهران انتشارات اسوه
- (۹) ریاحی سامانی، نادر. (۱۳۷۸). وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات شیراز انتشارات نوید
- (۱۰) خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۹). استفتائات باب وقف تهران نشر اسوه
- (۱۱) موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، (۱۳۹۰). نگرشی دیگر به وقف (کارگاه آموزشی) مشهد انتشارات موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام ب
- (۱۲) هفت‌نامه امرداد، شنبه ۱۴ بهمن ۱۳۹۱، سال سیزدهم، شماره ۲۹۰، ص ۲
- (۱۳) احمد ابن سلمان، ابوسعید، مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف ترجمه صادقی گلدار سازمان اوقاف ۱۳۵۸
- (۱۴) فتح‌آبادی محمود (۱۳۹۰) مقاله گذری کوتاه به تاریخچه وقف و بررسی کارکرد سه‌گانه آن اندیشه جاری، آثار برگزیده و منتخب در بخش مقالات همایش سازمان اوقاف و امور خیریه ۱۳۹۰. چاپ چاپخانه بزرگ قران کریم قم ۱۳۹۰
- (۱۵) عمید، حسن؛ (۱۳۶۱) فرهنگ فارسی عمید، تهران انتشارات ابن‌سینا،
- (۱۶) دهخدا، علی‌اکبر؛ (۱۳۴۹) لغت‌نامه دهخدا، تهران انتشارات دانشگاه تهران.
- (۱۷) حسینی کوبائی، سعید. (۱۳۶۹). مصارف پانصد ساله موقوفات اصفهان، قم نشر دارالموده
- (۱۸) سپنتا، عبدالحسین. (۱۳۴۶). تاریخچه اوقاف اصفهان، اصفهان نشر اداره کل اوقاف اصفهان

تبیین وقف و موقوفه در ایران با رویکرد توسعه شهری.../نجفلو، بابایی و پور جبلی

- ۱۹) مجدر، فاطمه. جامعه‌شناسی عمومی، تهران، شاع، ۱۳۸۲، چاپ اول
- ۲۰) ملّایی‌پور، جواد. وقف سرمایه‌ای ماندگار، قم مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما ۱۳۸۴ چاپ اول
- ۲۱) سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، مجموعه قوانین و مقررات اوقافی، تهران، اسوه، ۱۳۶۸.
- ۲۲) ادبیان، مرتضی و رحیمی، حسین، ۱۴۰۰، وقف و تأثیرات آن بر ساختار اقتصادی، فضایی و کالبدی شهر، پنجمین کنگره بین المللی توسعه کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری ایران، تبریز، ۱-۱۲،
- ۲۳) کرمی، امین و سلیمانی، حسینعلی، ۱۴۰۰، ماهیت وقف، اولین کنفرانس بین المللی دانش و فناوری حقوق و علوم انسانی ایران، تهران، ۱۰-۱

1 - Endowment

2 - Terust

Explanation of Endowment and Endowed property in Iran with an Urban Development Approach or Administrative Development of Endowment in the Height of History

Receipt: 29/01/2025 Acceptance: 27/02/2025

Mansour Najaflo¹

Mahboobeh Babaei²

Robabe Pourjebali³

Abstract

Endowment is a traditional Islamic Endowment, which means "holding the real property and allocating its benefits to the good deeds intended by the donor." Endowment and Endowed property are one of the forms of real estate ownership in Iran, especially in rural areas, which have played a major role in the political and social decision-making of rulers and owners throughout Iranian history. Familiarity with the historical background of endowments in the world and Iran before and after Islam, its legal evolution until the present time, and its positive and negative effects on society can have a great impact on development planning. The research method of the present study is a scientific-research study in the form of a library study and a review of previous research using documentary study techniques. Research findings: Familiarity with the formation and growth of endowment culture from the beginning of Islam to the transformation of this culture into the current laws of the country. Final result: By involving the main actors in the endowment field, including stakeholders, beneficiaries, endowments, and trustees, the endowment institution can be used to develop society and solve some of the local problems of the people.

Keywords

Endowment, Endowed property, Deed of Endowment, Community-based Development

1-PhD Student, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. mnajaflo1392@gmail.com

2-Assistant Professor, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. (Corresponding Author) mahboobe.babaei@iau.ac.ir

3-Assistant Professor, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. ropo.zanjan.iau.ir@gmail.com